

Pölhe Dóra

NÉPIRTÁS VAGY A SZOVJET MEZŐGAZDASÁG CSŐDJE? – A „GOLODOMOR” KÉTFÉLE MEGKÖZELÍTÉSBEN

Az 1932-33. évi szovjetunióbeli nagy éhínségről nehéz újat mondani, hiszen a témában gyakorlatilag minden és – tegyük hozzá – annak ellenkezője is elhangzott már. A kérdés átpolitizáltságához kétség sem férhet, amit a közelmúlt eseményei is alátámasztanak, folyamatosan melegen tartva a történelmi tragédia körüli diskurzusokat. Ukrajnában 2006 óta mondja ki törvény a genocídium tényét, ezen kívül büntetőeljárás indítható azzal szemben, aki ennek ellentmondó véleményét hangoztat. 2008-ban – mikorra már az Állami Duma is törvénybe iktatta saját verzióját – Dmitrij Medvegyev Viktor Juscenkóhoz írt hivatalos levelében fejezte ki egyet nem értését az ukrán állásponttal kapcsolatosan, észre és érzelmekre ható okokat egyaránt felsorakoztatva. Medvegyev szavaival az ukrán népiirtásra vonatkozó állítás egyrészt ellentmond a valódi tényeknek, másrészt szétzilálja a néhai Szovjetunió testvéri népeinek barátságát.¹ A kiélezett helyzet abban csúcsosodott ki, hogy Viktor Juscenko ukrán elnök betiltotta az „Ukrajna és Oroszország: a közös történelem fejezeteinek értékelései” címet viselő nemzetközi konferenciát, mely 2008 szeptemberében, Kijevben került volna megrendezésre.

Ugyanakkor ez a látványos nézetkülönbség a témával foglalkozó történészek esetében is fennáll, így módon az események tárgyalásában mára kialakult egy orosz és egy ukrán szemlélet, s egyik vagy másik irányzat mögé felsorakoznak a téma nemzetközi kutatói is. Jelen tanulmányban e két – egymástól gyökeresen eltérő – tárgyalásmód különbségeire szeretnék rávilágítani az ellentétes álláspontokat transzparensten tükröző munkák összevetésével. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy a témát tárgyaló történészek felosztása nemzetiségi alapon első olvasatra durva leegyszerűsítésnek tűnhet, itt azonban mindenképpen tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy az etnikai alapú genocídium tagadása Ukrajnában immár bűncselekménynek számít, így az

¹ Официальное послание Президента Российской Федерации Д.А. Медведева Президенту Украины В.А. Ющенко от 14 ноября 2008 г. (<http://archive.kremlin.ru/text/greets/2008/11/209176.shtml> – Letöltés: 2013. május 9.)

ukrán történészek közt – ha más kérdésekben esetenként vitáznak is – konszenzus van a szándékos népiirtás tényét tekintve.²

Ukrán oldalról – a levéltárak vonatkozó dokumentumanyagának publikálása mellett – az elmúlt két évtized során számos történészi értékelés látott napvilágot. Közülük az egyik legmértékadóbbnak tekintett a 2003-ban, neves ukrán történészekből álló szerzői kollektíva által jegyzett összefoglaló mű, mely *Az 1932-1933. évi éhség Ukrajnában: okok és következmények* címet viseli.³ Az orosz álláspontot markánsan tükrözi a témával több mint húsz éve foglalkozó egyik legtekintélyesebb orosz történész, Viktor Kondrasin 2010-ben megjelent tanulmányában: *Az 1932-1933. évi éhínség az Orosz Föderációban*⁴, illetve *Az 1932-33-as éhínség, az oroszországi falu tragédiája*⁵ címet viselő könyvében, valamint a szovjet mezőgazdaság és a parasztság történetének egyik legnevesebb kutatója – a nagy éhínséget gyerekként maga is átélő – N.A. Ivnyickij műve: *Éhínség az 1932-33-as évben az Szovjetunióban*⁶.

Eltérő nézőpontok és értelmezési keretek

Az 1932-33. évi nagy éhínség és az azt kísérő események kapcsán az egyes történészek értelmezési keretei – időben és térben egyaránt – eltérnek egymástól. N.A. Ivnyickij álláspontja szerint az éhínség a Szovjetunió népeinek közös tragédiája volt és vele ért egyet V. Kondrasin is. Ily módon a kérdéses időszakban csakis egyetlen éhínségről lehet beszélni, az pedig történetesen éppen az Orosz Föderáció területén kezdődött. Az ukrán történészek egységesnek nevezhető álláspontja szerint viszont, bár a Szovjetunió egész területén éheztek

² A genocídium ügyében szembenálló orosz-ukrán tudományos vita állomásait az éhínségről írott összefoglaló művének bevezetőjében V.V. Kondrasin részletesen bemutatja. Lásd: Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни. РОССПЭН, М., 2008. 13–14.

³ В.А. Смолій, І.М. Дзюба, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, В.І. Марочко, Дж. Мейс, Р.Я. Пиріг: Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. Наукова думка, Київ, 2003.

⁴ Кондрашин В.В.: Голод 1932-1933 гг. в Российской Федерации (РСФСР). – Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований, № 1, апрель-июнь, 2010.

⁵ Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни. РОССПЭН, М., 2008.

⁶ Ивницкий Н.А.: Голод 1932–1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. Собрание, М., 2009.

az emberek, tömeges éhhalál és genocídium csak az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban fordult elő.

A témában íródott ukrán munkák az 1932. évtől, az ukrainai halálos éhínség kezdetétől tárgyalják az eseményeket. A hivatalos történelmi emlékezet itt egy pontos dátumot is megjelölt az éhínség kezdeteként: november 25-ét. 1932-ben ekkor született meg a Kommunista Párt Központi Bizottságának határozata a Szovjetunió új gabonabeszolgáltatási politikájáról, napjainkban pedig Ukrajnában ez az éhhalál és a politikai represszió áldozatainak emléknapja. Kondrasin 1929-et jelöli meg kiindulópontul, mivel – a kollektivizáció és a kikényszerített gabonabeszolgáltatás következményeként – a Szovjetunió egészét tekintve a paraszti lakosság körében ekkor kezdődtek meg a halálozások. A téma feldolgozását a kollektivizációtól, a „felülről irányított forradalomtól”, illetve annak előzményeitől indítja Ivnyickij is. Ezen érvelés létjogosultságát statisztikai adatokkal támasztják alá, melyek azt mutatják, hogy a beszállított gabona nagyobbik része az orosz régiókból (Központi Feketeföldek, Alsó-Volga vidék, Észak-Kaukázus vidéke, Közép-Volga vidék) származott.⁷

Az éhínséget kiváltó okokról gyökeresen eltérő nézeteket vallanak a történészek. Sz. V. Kulcsickij szerint Sztálin szerette volna Ukrajna területét a Szovjetunió belül tartani, ám ezt az ukrán többségi nemzet nélkül képzelte el, ezért szisztematikus kiirtásuk érdekében megszervezte az 1932-33. évi nagy éhínséget.⁸ V. Koszik szerint „Ukrajna etnikai megsemmisítésére, az ukránok kiirtására irányuló törekvéseket világosan tükrözik a hivatalos statisztikák.”⁹ Kijelentése mellett a természetes szaporulat visszaesésével és az USZSZK lakosságának 1926 és 1939 közötti minimális növekedésével érvel: „Amennyiben figyelembe vesszük, hogy 1924 és 1927 között Ukrajnában a természetes szaporulat 2.36% volt, úgy rendes körülmények között 1939-ben 38 426 000 la-

⁷ Ивницький Н.А.: Голод 1932–1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. Собрание, М., 2009. 86–87, valamint Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 гг. в Российской Федерации (РСФСР). – Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований, № 1, апрель-июнь, 2010. 8.

⁸ Кульчицкий С.В.: Почему он нас уничтожал? Сталин и украинский голодомор. Украинская пресс-группа, Киев, 2007. 207.

⁹ Koszik Volodimir: Ukrajna a két világháború között. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsgek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/004_ukrajna_a_ket_vh_kozott.htm)

kosnak kellett volna lennie az alig 31 millió helyett. A statisztikai adatok szerint a hiány 75 millió. Tulajdonképpen ez az 1926 és 1939 között bekövetkezett minimális emberveszteség.”¹⁰

A téma számos ukrán kutatója fogalmazott meg ehhez hasonló teóriákat, például K. Kononenko közgazdász a következőket írja *Gyarmatosító kizsákmányolás – a szovjet iparosítás alapja* című cikkében: „Így alakult ki a rabság, amely teljes jogfosztottságba taszította az embereket. A sztálini ötéves tervek évei alatt emberek tízmilliói járták meg a munkatáborokat, akiknek többsége a koncentrációs táborok temetőiben végezte. Az ő csontjaikon épült fel a Kuznyeck-i medence, Karaganda, Pecsora, Kolima, több tízezer kilométer vasútvonal és Oroszország több más ipari létesítménye. A rabszolgamunkások zöme a nemzeti tagköztársaságokból, nagyjából Ukrajnából érkezett. Egész idő alatt zajlott Ukrajna szisztematikus elnéptelenítése.”¹¹

Olyan orosz történészek, mint a már idézett Kondrasin vagy Ivnyickij, ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy az erőszakos kollektivizálás, a kuláktalanítás, a kikényszerített gabonabeszolgáltatás együttesen a Szovjetunió mezőgazdaságának tönkretételét eredményezte. Az 1932–33-as éhínséget épp az különbözteti meg az 1921–22. évi volgai pusztító éhségtől, hogy oka nem csupán a rendkívüli időjárási tényezőkben keresendő.¹² A borzalmak a sztálini rezsim parasztellenes politikájának következményei, amely elzárkózott a nemzetközi segítségtől, elhallgatta az éhínség tényét és minden eszközével küzdött a nélkülöző emberek elvándorlása ellen. A beszolgáltatást szabotáló kolhozistákat és egyéni gazdálkodókat egyaránt sújtó repressziók az 1932. augusztus 7-i törvénytől eredeztethetők, mely a „minden levágott kalászáért lelőni egy embert” jelmondat jegyében agyonlövésével és teljes vagyonelkobzással (enyhítő körülmények esetén minimum tíz év szabadságvesztéssel) fenyegette a kolhozok és a közösségi tulajdon megkárosítóit. Sztálin szándékainak, motivációinak taglalásakor szintén két érvrendszer fut párhuzamosan, s a különbség köztük leginkább úgy summázható, hogy míg az egyik pólus a több millió halálos áldozattal járó tragédiában az ukrán nép megsemmisítésére tett szán-

¹⁰ Koszik V., Uo.

¹¹ Kononenko K.: *Gyarmatosító kizsákmányolás – a szovjet iparosítás alapja*. Prolog Kiadó, Társadalompolitikai Könyvtár, IX. rész, 9. old. München, 1960. 19.

¹² Ивницкий Н.А.: Голод 1932–1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. Собрание, М., 2009. 224.

dékos kísérletet lát, a másik oldal ezt tulajdonképp egy elhibázott agrárpolitika következményének tekinti. Szemben az ukrán érveléssel, amely úgy tekint az általa éhségterrornak nevezett jelenségre, mint a szocializmus építésének egyik eszközére falun, mivel értelmezésükben a kollektivizálás legnagyobb akadályát az ukrán falu testesítette meg.¹³ „Az 1929-es esztendő azért is emlékezetes Ukrajnában, mert az orosz–szovjet hatalom akkor kezdte meg támadását az ukrán falvak ellen. Felerősödött a magángazdaságok kollektivizálása. Oroszországban különösebb nehézségek nélkül zajlott le a mezőgazdaság kollektivizálása, és már 1930 elején egyes vidékeken a falvak 80-90% belépett a közösségbe. Ukrajnában nagyon nehézkesen ment a folyamat, és ami a lényeg: szörnyű terror kísérte”¹⁴ – fogalmaz Volodimir Koszik a két világháború közötti Ukrajna sorsát taglaló tanulmányában.

Meg kell említeni, hogy az ukrán történeti munkák egy részével kapcsolatban – amelyek nem szorítkoznak csupán a tényszerű ok-okozati összefüggések tárgyalására, hanem teljes nyíltsággal az önálló ukrán állam legitimációját kívánják megtámogatni – aggályok merülhetnek fel szerzőik objektív szemléletét illetően. Ezen „hibrid” érvrendszer egyik szemléletes példája Alekszandra Veszelova tanulmánya az ukrán nép ellen elkövetett népirtás módszereiről, melyben a következőképp összegez: az éhínséget „a totális rendszer szándékosan és előre kitervelten hajthatta végre, mert Ukrajna nem rendelkezett önálló államisággal.”¹⁵ Az ilyen típusú okfejtések ismétlődő motívumai közé tartozik az elszigeteltség („Ukrajna rezervátummá változott”¹⁶, illetve „a gyarmati sorba taszított Ukrajna”¹⁷), valamint az erkölcsi megsemmisítés („Az ukránokat a megszokások népévé tették”¹⁸) hangsúlyozása.

¹³ Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки, Наукова думка, Київ, 2003. 509.

¹⁴ Koszik Volodimir: Ukrajna a két világháború között. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbssegek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/004_ukrajna_a_ket_vh_kozott.htm)

¹⁵ Veszelova Alekszandra: Az ukrán nép ellen elkövetett népirtás 1932–33-ban: Az elkövetés módszerei. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbssegek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/005_ukran_nep.htm)

¹⁶ Veszelova A., Uo.

¹⁷ Kononenko K.: Gyarmatosító kizsákmányolás – a szovjet iparosítás alapja. Prolog Kiadó, Társadalompolitikai Könyvtár, IX. rész, 9. old. München, 1960. 20.

¹⁸ Koszik Volodimir: Ukrajna a két világháború között. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbssegek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/004_ukrajna_a_ket_vh_kozott.htm)

Nézőpontbeli eltérés van az emberi áldozatok tekintetében is. Az ukrán történetírásban a golodomor áldozata az Ukrán SZSZK és a Kubány területén élő ukrán nép. Az éhínség történetével foglalkozó legkomolyabb ukrán összefoglaló mű szerzői is azt a nézetet hangsúlyozzák, miszerint a Szovjetunió területén egyidejűleg két jelenségről: az éhínségről és éhhalálról (golodomor) lehet beszélni – utóbbiról az USZSZK és a Kubány vidékén.¹⁹

Ezt az álláspontot veszi át az egyetlen, magyar nyelvű, Ukrajna történetével foglalkozó összefoglaló mű is. Font Márta és Varga Beáta könyvük vonatkozó fejezetében aláhúzzák, hogy a halálos éhínség „szinte kizárólag az ukránok által lakott területeken pusztított, mert az ukrán parasztnak tilos volt a városokba, illetve orosz területre menni.”²⁰ Véleményük szerint a tömeges éhhalál okai között nemcsak gazdasági, hanem politikai tényezők is közrejátszottak, és nem kizárható, hogy a katasztrófát mesterségesen idézték elő. Erre az szolgáltatott okot, hogy „a Szovjetunió második legnépesebb etnikumának, az ukránoknak a nemzeti-függetlenedési törekvései kezdettől fogva állandó veszélyhelyzetet jelentettek a szovjet kormányzat számára. Az ukrainai éhínség tönkretette a tradicionális ukrán falurendszert és általánosan elterjedtek a kolhozközösségek, amelyek már nem jelentettek fenyegetettséget Sztálin számára.”²¹

Az éhínség etnikai meghatározottságának gondolata a tengerentúli ukrán emigrációtól eredeztethető²², majd ezt a tételt fejti ki munkáiban Robert Conquest²³ és James Mace²⁴, a függetlenné vált Ukrajna történetírása az 1990-es években pedig átveszi az amerikai kutatók teóriáját az éhezés szervezett jellegével kapcsolatban. Az e nézetet képviselő ukrán történészek közül a legtekintélyesebbek: SZ.V. Kulcsickij, V.I. Marocsko, Ju.I. Sapoval és R.I. Pirog.

¹⁹ В.А. Смолій, І.М. Дзюба, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, В.І. Марочко, Дж. Мейс, Р.Я. Пиріг: Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. Наукова думка, Київ, 2003. 511.

²⁰ Font Márta, Varga Beáta: Ukrajna története. Bölcsész Konzorcium, Szeged, 2006. 196.

²¹ Uo.

²² Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни. РОССПЭН, М., 2008. 11.

²³ Robert Conquest. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivisation and the terror-famine. Oxford University Press, New York; Oxford, 1986., illetve Жатва скорби. Советская коллективизация и террор голодом (Пер. с англ. И. Коэни Н. Май. Подред. М. Хейфеца). Лондон, 1988.

²⁴ James E. Mace. Is the Ukrainian Genocide a Myth? / La morte della terra. La grande «carestia» in Ucraina nell 1932–33. Viela, Roma, 2004.

A másik irányzat viszont azt hangsúlyozza, hogy etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül áldozatokká váltak parasztok ezrei, akik az ország gabona-termelő régióiban éltek. Kondrasin tanulmányában V.B. Zsiromszkij, orosz demográfus becslését ajánlja olvasói figyelmébe, eszerint 1930 elejétől számítva az OSZSZK területén nem kevesebb, mint 2,5 millió ember halt éhen.²⁵ „Az 1926. és 1937. évi össz-szovjet népszámlálás adatai megmutatják, hogy az OSZSZK minimum négy régiója – a Szaratovi terület, a Volgai Német Autonóm SZSZK, az Azovi-fekete-tengeri terület, és a Cseljabinszki terület – Ukrajnánál nem kevésbé szenvedett – állítja Kondrasin.²⁶ Ezt támasztja alá a falusi lakosság egyenlő mértékű csökkenése a Szovjetunió gabonatermő vidékein. Például az 1933. január 1-jétől 1935. január 1-ig terjedő időintervallumban az OSZSZK területein az alábbiak szerint csökkent a falusi lakosság aránya: a Harkovi területen 29%-kal, a Kijevi területen 28%-kal, a Csernyigovi területen 21%-kal, a Vinnyicai területen pedig 18,5%-kal. Az OSZSZK főbb mezőgazdasági vidékein a következő arányban fogyatkozott a falusi lakosság ugyanezen periódusban: a Szaratovi járásban 32%-kal, az Orenburgi területen 30%-kal, a Szverdlovi területen 22,4%-kal, az Azovi-Fekete-tengeri járásban 22%-kal, a Sztálingrádi járásban 18%-kal.²⁷

Ivnyickij szintén 2,5 millióra teszi az 1930 és 1933 közötti időszakban Kazahsztán emberveszteségét is, mely a hagyományos nomád állattartás felszámolása és a húsbeszolgáltatás miatt következett be.²⁸

Az 1932-1933. évi éhség Ukrajnában: okok és következmények című kiadvány szerzői szerint viszont az anyakönyvi hivatalok vonatkozó adatai nem megbízhatóak, ha az áldozatok számáról van szó. Pontos választ adnak ugyanakkor a regisztrált elhalálozások esetében az elhunytak nemzeti hovatartozására nézve.²⁹ A kötet Kulcsickij adataira hivatkozva³⁰ állítja, hogy a halálozási sta-

²⁵ Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 гг. в Российской Федерации (РСФСР). – Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований, № 1, апрель-июнь, 2010. 18.

²⁶ Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 гг. в Российской Федерации (РСФСР). – Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований, № 1, апрель-июнь, 2010. 17.

²⁷ Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 гг. в Российской Федерации (РСФСР). 17.

²⁸ Ивницкий Н.А.: Голод 1932–1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. Собрание, М., 2009. 240.

²⁹ Голод 1932–1933 роки в Україні: причини та наслідки, Наукова думка, Київ, 2003. 509.

³⁰ Кульчицкий С.В.: Трагична статистика голоду// Голод 1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. Київ, 1990. 78.

tisztika szerint 1933-ban az USZSZK-ban az áldozatok között 1552,2 ezer ukrán, 85 ezer orosz és még ennél is alacsonyabb számú egyéb nemzetiségű ember szerepelt.³¹

1933 tavaszára és nyár elején, az éhínség tetőpontján, az Alsó-Volga vidékén a halandóság 3,6-szorosára, az USZSZK-ban pedig 3-szorosára nőtt az előző évihez képest. Kondrasin erre hivatkozva állítja, hogy az emberáldozatok azonosak voltak mindkét területen, csupán a mennyiségi mutatókban van eltérés, mivel Ukrajnában a falusi lakosság aránya 2,3-szorososa volt a Volga-vidékének. A demográfiai folyamatokat a népszámlálási adatok alapján rekonstruálja oly módon, hogy összeveti a falusi lakosság lélekszámát az 1926. évi és az 1937. évi összeírás alapján. Így az Alsó- és Közép-Volga vidékének 1926-ban még 10.411.182 fős lakossága 1937-re 8.202.218 főre apadt (79,8%-ra csökkent), míg az USZSZK-é 23.663.113-ról 18.825.842 főre (79,6%-ra csökkent).³²

A fentebbi példákból is látható, hogy noha az éhínség folyamata jól dokumentált és a levéltári anyagok mára teljes mértékben hozzáférhetők, az áldozatok számára és a népességcsökkenésre irányuló becslések összevetése legfőképpen azért problémás, mert a rendelkezésre álló számadatokból (mely az anyakönyvi hivatalok nyilvántartásait, illetve a népszámlálások eredményeit jelenti) változó, hogy az egyes kutatók mit tartanak hitelt érdemlő forrásnak.

Az áldozatok tényleges számát összegezve ismertethető néhány mértékadónak tekintett vélemény. Kondrasin Stephen G. Wheatcroftra – mint az 1930-as évek Szovjetuniójának népesedésével foglalkozó legtekintélyesebb külföldi demográfusra – hivatkozva³³ összesen 6-7 millió áldozatot tart valószínűnek, melyből 3,5–4 millió vonatkozik Ukrajnára³⁴. Ivnyickij 3,5 millióra teszi az ukrainai áldozatok számát³⁵, míg *Az 1932-1933. évi éhség Ukrajnában: okok és következmények* című kiadvány szerzői minimálisan 4,5 millióra becsülik, a 7-10

³¹ В.А. Смолий, І.М. Дзюба, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, В.І. Марочко, Дж. Мейс, Р.Я. Пиріг: Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. Наукова думка, Київ, 2003. 509.

³² Всесоюзная перепись населения СССР 1937 г. Краткие итоги. М., 1991. 48–59.

³³ Уиткрофт С. О демографических свидетельствах трагедии советской деревни в 1931–1933 гг. // Трагедия советской деревни. Т.3. С.866–887.

³⁴ Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни. РОССПЭН, М., 2008. 245.

³⁵ Ивницький Н.А.: Голод 1932–1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. Собрание, М., 2009. 209.

millió közötti számokat viszont inkább emocionális túlzásnak vélik, mint tudományosan bizonyítható álláspontnak.³⁶

Érdekességként megemlíthető, hogy 2010-ben a kijevi Fellebbviteli Bíróság 10 millió 63 ezer főben állapította meg az 1932-33. évi ukrajnai éhínség embervesztését, amiből 3 millió 941 ezer fő közvetlenül az éhezés áldozata lett, 6 millió 122 ezer fő pedig az elégtelen körülmények következtében meg nem születettek száma.³⁷

A genocídium mítosza

Ukrajnában 2006 óta törvény mondja ki az 1932-33. évi éhínség kapcsán a genocídium tényét, valamint büntetőeljárás indítható azzal szemben, aki ennek ellentmondó véleményt hangoztat. A Magyar Országgyűlés – az USA, Kanada, Ausztrália és Argentína parlamentjének példáját követve – 2003. november 24-én ismerte el a szándékolt ukrán népirtást.

A népirtás nemzetközi jogi fogalmát az 1948. évi december 9-én kelt ENSZ-egyezmény határozza meg a következőképpen: „A jelen Egyezmény népirtás alatt a következő cselekmények bármelyikének, valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését érti:

- a) a csoport tagjainak megölése;
- b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása;
- c) a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése;
- d) oly intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések megakadályozása;
- e) a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele.”³⁸

Bár a genocídium-egyezményt 1948 óta sokszor bírálták, módosítására nem került sor. Gyakorlati alkalmazására is évtizedeket kellett várni, hiszen a II. vi-

³⁶ В.А. Смолій, І.М. Дзюба, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, В.І. Марочко, Дж. Мейс, Р.Я. Пиріг: Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. Наукова думка, Київ, 2003. 503.

³⁷ http://lb.ua/news/2010/01/14/19793_nalivaychenko_nazval_kolichestvo_zh.html

³⁸ Az ENSZ-egyezmény hivatalos magyar fordítását az 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről tartalmazza. (http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=95500016.TVR – Letöltés: 2013. május 26.)

lágháború utáni felfokozott hangulatban elfogadott radikális jogi újítás nemzetközi jogi értelemben idő előtt született. Az egyezményt az 1990-es években a hidegháborús időszak vége és az emberi jogok védelmének felértékelődése keltette újból életre, ugyanakkor a genocídium mint jogi fogalom napjainkban továbbra sem egyértelmű.³⁹

A népiirtás fentebb megadott definícióját alapul véve, az 1932-33. évi ukrajnai éhínség esetében vitatható mind a cselekmény szándékossága, mind pedig az a megállapítás, hogy az egy konkrét népcsoport, az ukránság ellen irányult volna.

A halálos áldozatokkal járó, tömeges éhínség a Szovjetunió más területeit is sújtotta; ezen régiók terhei és életkörülményei pedig – a szemtanúk, túlélők beszámolóí alapján, valamint számokkal alátámaszthatóan – nem különböztek az USZSZK lakosaiétól. A nemzeti aspektusra vonatkozólag a történeti források tekintetében az ukrán szakirodalom közvetett információkra hivatkozik, belőlük vezetve le a szándékos kiéheztetés tényét. Igor Kalinyec például tanulmányában a korban tekintélyesnek számító lvovi napilap, a „Gyilo” 1933-as számainak az 1932-33-as éhínséget előrevetítő, illetve arról beszámoló írásai-ból szemlél.⁴⁰ Veszeloza cikkében az alábbi dokumentummal igazolja a szándékosságot: „Az akció nyilvánvaló célja az ukrán falvak kollektivizálása volt, ugyanakkor a kolhozosításnak volt egy többé-kevésbé rejtett célja is. Ezt a célt fogalmazta meg 1930. január 22-i cikkében a Proletarszkaja Pravda, amikor azt írta, hogy a szovjethatalom a kollektivizálással »az ukrán nacionalizmus társadalmi bázisát kívánja felszámolni, amely bázis tartóoszlopa a magántulajdon«”⁴¹. Időnként a szerzők maguk is elismerik az állításaikat alátámasztó források hiányosságát: „Vannak adataink arra vonatkozóan, hogy az ukrán falvak védekeztek. Itt-ott felkelések törtek ki. Ezeket illetően kevés információval rendelkezünk, (...) közülük több ellenőrzést igényel.”⁴²

³⁹ Biedermann Zsuzsánna: A genocídium fogalmának értelmezése (<http://jesz.ajk.elte.hu/biedermann48.html> – Letöltés: 2013. május 26.)

⁴⁰ Kalinec Igor: A katasztrófa előjelei. A szovjet-ukrajnai éhínség a Gyilo című újság hasábjain 1933 első felében. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbssegek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/009_katasztrofa.htm)

⁴¹ Veszeloza Alekszandra: Az ukrán nép ellen elkövetett népiirtás 1932–33-ban: Az elkövetés módszerei. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbssegek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/005_ukran_nep.htm – Letöltés: 2013. május 9.)

⁴² Koszik Volodimir: Ukrajna a két világháború között. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbssegek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/004_ukrajna_a_ket_vh_kozott.htm – Letöltés: 2013. május 9.)

Emellett a folyamat célszerű, tudatos volta - melyre az „ukrán holokausz” kifejezéssel szokás utalni – szintén megkérdőjelezhető. A mezőgazdaság, a szovjet falu jelentette a Sztálin által áhított iparosítás és utolérés bázisát (a gabona-export biztosításával és a városi lakosság élelmezésével), ez pedig maga után vonta a kollektivizáció szükségességét, melyről az SZKP 1927 decemberében megrendezett XV. kongresszusa hozott döntést. Problémás annak indoklása, miért állt volna Sztálinnak szándékában a mezőgazdasági munkaerő megsemmisítése, ha éppen ezen csoportra hárult a Szovjetunió modernizációjának kulcsát jelentő indusztrializáció finanszírozása. Világos, hogy a kollektivizáció következményei és áldozatai nem voltak előre kiszámíthatók, amikor 1929 novemberében megkezdték az államosítást. A felülről elrendelt totális állami ellenőrzés alá vonás nem úgy indult, mint ahogyan azt a pártvezetés remélte, spontán paraszti ellenállásba ütközött elsősorban Nyugat-Ukrajnában, az Észak-Kaukázusban és Kazahsztánban. Ezenfelül sem a szárazságot és a rossz termést, sem a falun eluralkodó pesszimizmus, letargia és pánikhangulat önpusztító katalizátorát nem lehetett előre prognosztizálni.

A kollektivizálás tragédiáiba, az apparátusok működésébe és az ellenségkeresés mechanizmusába enged bepillantást Mihail Solohov Sztálinnal folytatott levelezése az 1930-as évek elejéről. Ebben az időben az író az Észak-Kaukázusi terület Vjosenszkiji járásában élt és saját szemével tapasztalta a termésért folyó harc és az éhínség következményeit. 1931. január 16-án kelt levelében Solohov még csak arról panaszkodik, hogy a jószágnak nem jutott télre takarmány, így az állatok tömegesen pusztulnak. Két év múltán, 1933. április 4-én írott levelében sokkal súlyosabb helyzetet vázol: „Ebben a járásban, akárcsak a többiben, a kolhoztagok és az egyéni gazdák mostanság éhen halnak; az éhezéstől felpuffadt felnőttek és gyerekek mindent megesznek, ami nem emberi tápláléknak rendeltetett, kezdve a döögök húsán egészen a tölgyfakéregig és mindenfajta mocsári gyökérig.”⁴³

⁴³ A Solohov–Sztálin levelezés. In.: Krausz Tamás (Szerk.): A sztálinizmus hétköznapijai; Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 351.

Következmények

1934-re gyakorlatilag végbemegy a kollektivizálás, a „nagy áttörés”, melyet Sztálin maga legfontosabb tettének tartott, hiszen ezzel együtt végre sikerül megszerezni a gabonaexport feletti kontrollt, általa pedig elérhető közelségbe kerül az „utolérés”, a nyugati technológia megszerzése és az ipari felhalmozás anyagi hátterének biztosítása. A hatalmas áldozatok mellett soha nem látott gazdasági fellendülés és növekedési szakasz veszi kezdetét. A kollektivizáció és az éhínség azonban hosszabb távú következményekkel is bírt a SZU mezőgazdaságára nézve, hiszen az agrárfejlődés rovására ekkor alakult ki – a Szovjetunió széteséséig megőrződő – féloldalas, nehéz- és hadiipari túlsúlyú iparszerkezet. A sztálini agrárpolitika ugyancsak bővebb tanulságokkal szolgálhat mind az 1937-es nagy terror idején a parasztsághoz való viszony, mind a II. világháború szovjet emberveszteségei és a disszidálások, mind a nemzetközi anti-kommunista mozgalom története tekintetében.

Bibliográfia

1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népiirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. (http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=95500016. TVR – Letöltés: 2013. május 26.)
- BIEDERMANN Zsuzsánna: A genocídium fogalmának értelmezése. (<http://jesz.ajk.elte.hu/biedermann48.html> – Letöltés: 2013. május 26.)
- CONQUEST, Robert: The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivisation and the terror-famine. Oxford University Press, NewYork; Oxford. 1986.
- FONT Márta, Varga Beáta: Ukrajna története, Bölcsész Konzorcium, Szeged, 2006.
- KALINEC Igor: A katasztrófa előjelei. A szovjet-ukrajnai éhínség a Gyilo című újság hasábjain 1933 első felében. In.: Az ártatlan áldozatok emlékére. Az 1932-33-as ukrajnai éhínségről tartott nemzetközi tudományos történetész konferencia résztvevőinek előadásai. – Budapest, A Magyarországi Ukrán Országos Önkormányzat, 2007. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsgek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/009_katasztrofa.htm – Letöltés: 2013. május 9.)

- KONONENKO K.: Gyarmatosító kizsákmányolás – a szovjet iparosítás alapja. Prolog Kiadó, Társadalompolitikai Könyvtár, IX. rész, 9. old. München, 1960.
- KOSZIK Volodimir: Ukrajna a két világháború között. In.: Az ártatlan áldozatok emlékére. Az 1932-33-as ukrajnai éhínségről tartott nemzetközi tudományos történész konferencia résztvevőinek előadásai. – Budapest, A Magyarországi Ukrán Országos Önkormányzat, 2007. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsseg/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/004_ukrajna_a_ket_vh_kozott.htm – Letöltés: 2013. május 9.)
- KRAUSZ Tamás (Szerk.): A sztálinizmus hétköznapijai; Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
- MACE, James E.: Is the Ukranian Genocide a Myth? / La morte della terra. La grande «carestia» in Ucraina nell 1932-33. Viela, Roma, 2004.
- VESZELOVA Alekszandra: Az ukrán nép ellen elkövetett népirtás 1932-33-ban: Az elkövetés módszerei. In.: Az ártatlan áldozatok emlékére. Az 1932-33-as ukrajnai éhínségről tartott nemzetközi tudományos történész konferencia résztvevőinek előadásai. – Budapest, A Magyarországi Ukrán Országos Önkormányzat, 2007. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsseg/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/magyar/005_ukran_nep.htm – Letöltés: 2013. május 9.)
- Афанасьев Ю.Н., Ивницкий Н.А.: Голод 1932-1933 годов; Сборник статей. – Российский государственный гуманитарный университет, М., 1995.
- Ивницкий Н.А.: Голод 1932–1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. – Собрание, М., 2009.
- Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни – РОССПЭН, М., 2008.
- Кондрашин В.В.: Голод 1932–1933 гг. в Российской Федерации (РСФСР). – Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований, № 1, апрель-июнь, 2010.
- Кондрашин В.В. – Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР – РОССПЭН, М., 2011.
- Кульчицкий С.В.: Почему он нас уничтожал? Сталин и украинский голодомор. Украинская пресс-группа, Киев, 2007.
- Итоговый отчет международной комиссии по расследованию голода 1932–1933 годов на Украине (Торонто. 1990 г.) – Родина, № 10, 1994.

В.А. Смолій, І.М. Дзюба, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, В.І. Марочко, Дж. Мейс, Р.Я. Пиріг: Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки – Наукова думка, Київ, 2003.

Поляков Ю.А., Жиромская В.Б., Киселев И.Н. Полвека молчания (Всесоюзная перепись населения 1937 г.) // Социологические исследования. – 1990.

Уиткрофт С. О демографических свидетельствах трагедии советской деревни в 1931-1933гг./ /Трагедия советской деревни. Т.3.